

О. Ніколаєнко

Харків, Харківський національний автомобільно-дорожній університет

ПОЛЬСЬКІ ГОРОДЯНКИ НАДДНІПРЯНЩИНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ. ЕСКІЗ ДО КОЛЕКТИВНОГО ПОРТРЕТУ

Поляки посідають важливе місце в історії нашої країни. Історія польського населення країни, польсько-українських взаємин давно вже знаходиться в центрі уваги фахівців, але досі «забутою» дослідниками залишається така соціальна група як жіноцтво. Історія польського жіноцтва Наддніпрянщини поступово починає викликати інтерес, і в даній статті будуть визначені соціально-демографічні особливості польського жіночого населення в містах українських губерній Російської імперії.

В основу дослідження були взяті статистичні дані, наведені в першому переписі населення Російської імперії, проведеному у 1897 р.¹ Звичайно, що у істориків багато закидів до цього джерела, що відображає імперську ідеологію, і по своїм характеристикам не відповідає на всі питання щодо демографічного складу населення країни. Разом з тим, Перепис є найбільш повним статистичним зібранням, що дозволяє прослідкувати певні тенденції соціального розвитку.

Поляки традиційно жили в правобережних губерніях, що до кін. XVIII ст. належали Речі Посполитій. Однак у XIX ст., з швидким розвитком промислових регіонів на Лівобережжі і Півдні України, ставали мешканцями цих територій.² Найбільші показники міських жителок серед польок в Херсонській (74, 2 %) та Харківській (70, 8 %) губерніях. Це пояснюється наявністю тут великих промислово-торгівельних центрів – Одеси і Харкова, в яких проживало більше половини польок губернії.

Найнижчі показники міського польського жіноцтва в правобережних губерніях – Волинській (10,2 %) та Подільській (15, 9 %), хоча загальна кількість досліджуваної групи – найбільша. Польське населення цих регіонів традиційно проживало в селах. Єдиним виключенням є Київська губернія, в якій 30 % польських жінок були мешканками міст, серед яких 23 % - жительки Києва.

Містами, в яких найбільше проживало польок (більше 1000 жінок), були Київ (8008 жінок), Одеса (6007), Житомир (4168), Бердичів (1456), Проскурів (1346), Кам'янець-Подільський (1244), Харків (1116), Вінниця (1101), Катеринослав (1095).

¹ Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Т. 8. Волынская губерния, Т.13. Екатеринославская губерния., Т. 16. Киевская губерния, Т. 32. Подольская губерния, Т. 33. Полтавская губерния, Т. 41. Таврическая губерния, Т. 46. Харьковская губерния, Т. 47. Херсонская губерния, Т. 48. Черниговская губерния, – Б.м., 1904

² Палієнко В. І. З історії розселення польської людності на Лівобережній Україні // Відродження. – 1995. – № 1; З історії розселення польської людності на Правобережній Україні // Відродження. – 1994. – № 12.

Найбільша відсоткова кількість грамотних польок проживала в Харкові – 80, 3 % (307 жінок), найменша – в Проскурові – 18, 2 % (246 жінок). Найвищі показники грамотності були також у польських жительок Києва – 74, 9 % (987 жінок) та Кам'янця-Подільського – 73 % (909 жінок).

Потрібно зазначити, що жіноча грамотність в містах в цілому перевищує аналогічний показник по губерніям, а отже, відповідно, і по повітам. Таке становище не викликає здивування, бо саме в містах були розташовані навчальні заклади для дівчат.¹

Перепис населення дає уявлення про мову, якою були грамотні респонденти. Серед писемних польок російською мовою володіла значна більшість. Рівень грамотності «російською» складає 60-75 %, в той час коли «іншою» мовою (для нас це – польська, бо саме її рідною визнали респонденти) – 6-30 %. Високі показники писемних російською мовою в містах були спричинені русифікацією освіти. Найбільша кількість грамотних іншою мовою досліджуваної соціальної групи у містах правобережних губерній – Бердичеві (30,2 %), Проскурові (23, 5%), Вінниці (21,1%).

Освіту, вище початкової мали 34 % польок-харків'янок, 19 % польських мешканок Катеринослава, 16 % Києва, по 12 % Кам'янця-Подільського та Одеси. Жінки з більш високим рівнем освіти ставали жителями тих міст Наддніпрянщини, що інтенсивно розвивались наприкінці XIX – початку XX ст., мали університети чи великі промислові підприємства, де працювала значна кількість технічної інтелігенції, як от Катеринослав чи Харків. Кам'янець-Подільський, який вибивається із загальної картини, був місцем скупчення польської аристократії, в колах якої дівчата отримували добру домашню освіту.² В інших містах Правобережжя – Бердичеві, Вінниці, Проскурові лише 5 % серед грамотних польок отримували додаткове навчання. Маючи попередні цифри щодо мови навчання, можемо констатувати, що польське населення цих міст, в більшості, належало до тих кіл, в родинях яких дівчат вчили грамоті рідною мовою, чи віддавали до російських освітніх закладів. Але подальше навчання не стало перевагою польок у цих містах.

Одним з показників рівня жіночої емансипації є залучення жінок у суспільне виробництво. Згідно з даними перепису, польські городянки активно були задіяні у суспільній праці. Серед жінок «самостійними», тобто такими, які самі заробляли на своє життя, було від 20 % у Катеринославі до 43, 7 % у Кам'янці-Подільському. Найбільший рівень жіночої зайнятості був в Житомирі (40, 8 %), Одесі (39, 8 %), Києві (39 %) і Харкові (38, 6 %).

Професійна зайнятість жінок не відрізнялась розмаїттям. Практично третина із загальної кількості зайнятих працювали на «службі приватній», тобто у прислузі.

¹ Буравський О. Поляки Волині в II пол. XIX – на поч. XX ст. – Житомир, 2004. – с. 100

² За даними перепису більше 46 % польського населення міста складало дворянство, що є найбільшим показником для міст Наддніпрянщини.

Відсоткова кількість задіяних у цій галузі коливається від 25 % у Харкові до 47, 4 % в Одесі.

Другий за чисельністю показник заробітку – «прибуток від капіталу та майна», був головним способом заробітку для 30, 8 % польок у Кам'янці-Подільському, 29 % - у Житомирі, 27 % - у Вінниці і 22 % - у Києві. Такий спосіб заробітку характерний, перш за все, для людей заможних, тих, хто не накопичує капітал, а лише живе за рахунок його вигідного внеску чи використання майна, що дісталось від спадкодавців, родичів тощо. Фактично, ці статистичні дані свідчать не про рівень трудової зайнятості жінок, а про їх належність до заможних кіл. Той факт, що практично третина польських жінок в правобережних містах жила за рахунок прибутку від капіталу чи майна пояснює високий рівень жіночої зайнятості в цих далеко не промислово-розвинутих містах – 43, 7 % у Кам'янці, або 40, 8 у Житомирі, що не є характерною тенденцією в цьому регіоні. В інших містах близько 13-16 % жінок жили на відсотки від капіталу.

Близько 10 % польських городянок займались виготовленням одягу. Деяка частина жінок жила за рахунок засобів, що видавались різноманітними закладами, тобто пенсій. Серед інших занять польки були задіяні в освітній діяльності, праці, пов'язаній з «чистотою та гігієною» чи влаштуванням готелів та мебльованих кімнат та ін.

В цілому можна встановити, що польські городянки представляли собою складну соціальну групу, чий розвиток залежав від багатьох факторів. Характерними рисами досліджуваного соціуму є історична спадкоємність у розвитку, яка впливала на соціальну стратифікацію.

В містах Правобережжя, де польське населення проживало традиційно, характерними рисами є рідна мова освіченості жінок, низький рівень зайнятості і високий відсоток утримання за рахунок вкладів. В містах, які заселялись поляками у XIX ст., в жіночому середовищі помітні риси поступової емансипації, як то більш високий рівень освіти та зайнятості. Такі цифри свідчать про більш сприятливі умови для участі у громадському житті польських городянок великих промислових міст, не зважаючи на їхню більш строкату поліетнічну картину.